

Кондратьєв І.В.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка
(Україна, Чернігів), kondratch@online.ua

ВОЛОДАРИ ЛЮБЕЧА ЗА ЧАСІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

У XIV ст. Любеч та його округа увійшли до складу Великого князівства Литовського. У 1387 р., коли Владислав Ягеллон надав Любеч у володіння Скиргайлу Ольгердовичу. Після його смерті замком керували великокнязовські намісники. У подальшому місто перейшло до бояр Монивидовичів (володіли до 1474 р.). У 1483 р. Любеч був наданий князю Василю Верейському. У 1500 р. місто перейшло до Московської держави, але у 1508 р. повернулося до Литви. У 1516 р. Любеч був наданий Ольбрихту Гаітольд. Гаітольди володіли містом до 1549 р. У 1551 – 1552 рр. Любечем заволоділа московська армія. Після його повернення любецькими старостами стали представники родини Кмитів. Однак піднесення Любецької волості пов'язане із старостуванням Павла Сапєги (біля 1490 – 1580 рр.) – одного із найдіяльніших державців Любеча. На його старостування припали події Люблінської унії 1569 р., коли Київське воєводство, а відповідно і Любецька волость, відійшли до Польської корони.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Любеч, Любецька волость, Павло Сапєга, Ольбрихт Гаітольд.

Kondratiev I.V.

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of world history,
Chernihiv National Pedagogical University named
after T.G. Shevchenko(Ukraine, Chernihiv),
kondratch@online.ua

The Rulers of Liubech in the times of The Grand Duchy of Lithuania

In the XIV century Liubech and its surrounding area became the part of the Grand Dutchy of Lithuania. In 1387 Wladyslaw Jagiellon granted Liubech to Skirgaila Olherdovych. After his death, the castle was governed by the vicegerents of the Grand Duke. Afterwards the city was passed over to the boyar family of Moniwidovich, who owned the city until 1474. In 1483 Liubech was granted to the duke Vasyl Vereiskii. In 1500 the city became the part of Moscow State, but in 1508 it was returned to Lithuania. In 1516 Lubetch was granted to Olbriht Gostautas, whose family owned the city until 1549. In 1551–1552 Moscow's army seized the city. After its later return to Lithuania, the representatives of the Kmyt family became the headmen of Liubech. However, the rise of Liubech volost is connected with the government of Pavlo Sapieha (around 1490–1580) – one the most active rulers of Liubech. In the term of his service the Union of Lublin was signed, following the provisions of which Kyiv province, and Liubech volost accordingly, became the part of Poland.

Key words: Grand Dutchy of Lithuania, Liubech, Liubech volost, Pavlo Sapieha, Olbriht Gostautas.

Кондратьев И.В.

кандидат исторических наук,
доцент кафедры всемирной истории,
Черниговский национальный педагогический
университет имени Т.Г. Шевченко
(Украина, Чернигов), kondratch@online.ua

Владельцы Любеча во времена Великого княжества Литовского.

В XIV в. Любеч и его округа вошли в состав Великого княжества Литовского. В 1387 г., когда Владислав Ягеллон отдал Любеч во владение Скиргайлу Ольгердовичу. После его смерти замком руко водили великокняжеские наместники. В дальнейшем город перешел к боярам Монивидовичам (владели по 1474 г.). В 1483 г. Любеч был отдан князю Василию

Вере́йскому. В 1500 г. город перешел к Московскому государству, но в 1508 г. вернулся к Литве. В 1516 г. Любеч был отдан Ольбрихту Гаитольду. Гаитольды владели городом по 1549 г. В 1551–1552 гг. Любечем завладела московская армия. После его возвращения любечскими старостами стали представители рода Кмытов. Но расцвет Любечской волости связан со старостой Павлом Сапегой (ок. 1490 – 1580 гг.) – одним из самых деятельных держателей Любеча. На его староство попали события Люблинской унии 1569 г., когда Киевское воеводство, а соответственно и Любечская волость, отошли к Польскому государству.

Ключевые слова: *Великое княжество Литовское, Любеч, Любечская волость, Павел Сапега, Ольбрихт Гаитольд.*

Постановка проблеми. Сучасна історична наука ставить питання персоналізації історичного процесу, адже саме людина є творцем історії. Особливої ваги це набуває при дослідженні взаємодії людини та системи управління, коли походження, соціальний статус, освіта, соціальне оточення, життєвий досвід та ін. соціальні надбання людини набувають особливого значення. Доволі цікавою є палітра володарів та управлінців Любеча, що за литовського володарювання став центром волості Київського воеводства Великого князівства Литовського.

Як відомо, восени 1239 р. Любеч був захоплений монголами і, вірогідно, знищений. Хоча дослідники зазначають, що Чернігово-Сіверщина й зберігала певну автономність від Орди протягом XIII–XIV ст. [7, с. 198; 29, с. 82–84], вочевидь, що в Любечі таки була якась ординська зала (відомо, що після навали Батия регіон перебував під безпосереднім управлінням ординців), що підтверджується археологічними матеріалами [11, с. 48; 30, с. 351, 354].

Ймовірно, що у першій половині XIV ст. Любецький замок тяжів до Брянська – адже у цей час старішими (великими) чернігівськими князями вважалися брянські [27, с. 19]. Цікавий топонім – с. Добрянка («добра брянські» – І.К.), по сьогодні знаходиться на території колишньої Любецької округи. У реєстрі любецько-чернігівського кордону 1527 р. знаходимо між с. Плехово та гирлом р. Руда цікавий топонім «Брянцеви лози», а с. Малий Листвен (Листвен) названий володінням «владики брянського» [28, с. 300–302]. Ймовірно, документ відображав реальний кордон Чернігівщини та Брянщини у XIV ст.

У XIV ст. Любеч та його округа увійшли до складу Великого князівства Литовського, що започаткувало новий етап у розвитку регіону. Н. Яковенко відносить перші спроби опанування литовцями Київською землею до 20-х рр. XIV ст., хоча остаточно ординців витіснили з Гомельщини, Чернігівщини та Переяславщини на зламі 50 – 60-х рр. XIV ст. [35, с. 91]. На думку П. Голубовського, включення Чернігово-Сіверської землі до Литви відбулося після приєднання 1355 р. Брянська [7, с. 201]. Сучасні дослідники зазначають, що Брянськ був приєднаний до ВКЛ за Ольгерда Гедиміновича – десь чи наприкінці 1356, чи на початку 1357 р., невдовзі литовці оволоділи і рештою Сіверщини (у 70–80 рр. XIV ст. у сіверських містах вже сиділи князі Гедиміновичі) [11, с. 50].

Перше відоме пожалування Любеча великим литовським князем припадає на 1387 р., коли Владислав Ягелон надав «Любеч весь і люди і землі і всі доходи» у володіння Скиргайлу (лит. – Skirgailo) Ольгердовичу (у православному хрещенні – Івану, у католицькому – Казимиру). Роки життя – біля 1354–1397 рр. [5, с. 582; 29, с. 97, 101].

Скиргайло був сином великого князя литовського Ольгерда. Князь трокський (1382–1392 рр.), полоцький (1387–1397 рр.), київський (1395–1397 рр.). Характеризувався як відданий соратник свого брата Ягайла, великого литовського князя, а згодом й короля польського [5, с. 582]. Відомо, що Скиргайло володів Любечем упродовж 1387–1396 рр., водночас, щонайменше у 1395–1397 рр. княжив і у Києві [13, с. 37; 29, с. 97, 101].

Після смерті Скиргайла Києвом і Київською землею керували великокнязовські намісники. Любеч згаданий у літописах серед київських міст кінця XIV ст.: «А се Киевський гроди:... Любеч, Навозь, на Припеть Чернобыль...» [23, с. 476].

Наступним володарем Любеча став литовський боярин Альберт Монивид (у хрещенні – Войцех) Кайлікінович (роки життя – біля 1360–1424). Альберт Монивид був членом великокнязівської ради (з 1387 р.), віленським намісником (1396 р.), на Городельському сеймі отримав герб «Леліва» (1413 р.). Від великого князя Вітовта отримав численні маєтності, серед яких Брагін, Горволь та Любеч [5, с. 270]. Від нього Любеч перейшов до сина Івана.

Ян (Іван, Івашко) Монивидович (Jan Moniwidowich) (роки життя – біля 1400–1458) – намісник подільський та кременецький (з 1437 р.), маршалок князя Свидригайла (1438 р.), воєвода троцький (з 1443 р.) та віленський (1458 р.). Володів Любечем з 1424 р. до 1458 р. У тестаменті від 1458 р., він передав своє майно (у тому числі Любецьку, Брагінську та Горвольську волості), у спадок синам Войтеху та Яну [5, с. 270]. Невідомо, кому з них дістався Любеч, але ймовіріше, що це був Войтех (помер у 1475 р.) [6, с. 315–316]. Однак, достеменних відомостей про це на сьогодні не маємо.

На думку Н. Яковенко, для розвитку системи оборони краю від татарських набігів чимало було зроблене й київськими князями Олельком (Олександром) (1441–1454 рр.) та Семеном-Василем Олельковичем (1454–1470 рр.). Для цього була встановлена система регулярної варти боярських загонів у полі, на переправах та шляхах. Водночас були укріплені й порубіжні замки, у тому числі й Любеч [35, с. 97–98, 107].

Після смерті київського князя Семена Олельковича у 1471 р. інститут княжіння в Києві ліквідується та утворюється Київське воєводство [37, с. 19]. Великий литовський князь Казимир призначив намісником Києва Мартина Гаштольда [35, с. 99]. З утворенням воєводства були утворені повіти («волості») – київський, мозирський, любецький, чорнобильський, овруцький, житомирський, остерський, канівський, черкаський та путивльський. Історик М. Довнар-Запольський зауважував, що у 1471 р. великий князь Казимир залишив усі «городки киевские» у своєму розпорядженні, але зобов'язався роздавати їх лише киянам [10, с. 10]. На чолі повітів ставали намісники – старости, що суміщали адміністративну, судову владу, а під час війни були й військовими командирами [37, с. 19]. Але Любецький замок залишився під безпосереднім контролем Мартина Гаштольда [38, с. 639], що, на нашу думку, зайвий раз підкреслює стратегічний статус міста.

У 1480 р. Мартин Гаштольд втратив уряд київського воєводи. У 1480–1481 рр. в Київському воєводстві була викрита змова князів М. Олельковича, І. Ольшанського та Ф. Бельського. Змовники, маючи на меті великокнязівський престол, хотіли розрахуватися з Москвою частиною земель Великого князівства Литовського [9, с. 268–273]. Можливо, саме ці події дали підставу О. Яблоновському стверджувати, що на початку 80-х рр. XIV ст. Велике князівство Литовське втратило Любецький замок, який відійшов до Московської держави. Повернутий Любеч був немовби лише у 1484 р. [34, с. 88]. Але у 1482 р. Любеч «з волостью» згадувався як «київський», тобто залишався за Великим князівством Литовським. Нічого не можна сказати про державців міста та його приналежність у 1480–1482 рр. Як зауважував М. Грушевський, у реєстрі київських воєвод з 1480 по 1483 рр. існує прогалина. На думку історика, новий київський воєвода Іван Ходкевич обійняв цей уряд лише у 1483 р. [9, с. 268, 270, 422]. Але, за іншими даними, Ходкевич вже займав уряд київського воєводи 1482 р., коли Київщина пережила набіг кримсько-татарської орди Менглі Гірея [25, с. 115].

2 жовтня 1483 р. Любеч був наданий Казимиром Ягелоном «у вотчину» московському емігранту, двоюрідному брату князів Можайських, князю Василю Михайловичу Верейському [29, с. 114–116]. У 1499 р. В. Верейський отримав підтвердження на Любецький замок від Олександра Ягелона [37, с. 227; 15, с. 77], але володів він Любечем опісля лише рік – до 1500 р. [21, с. 244]. Після його смерті у 1500 р. новою володаркою Любеча стала його дружина разом з донькою Софією [17, с. 306]. У 1500 р. Любеч у неї відібрав стародубський князь Іван Андрійович Можайський [17, с. 197; 39, с. 242]. За домовленістю з Іваном III при переході на московську службу С. Можайський отримав право приєднати до своїх володінь будь-яку територію: «которые города и волости они под Литвою подберут, то им все держати» [15, с. 113, 115].

У 1500–1503 рр. спалахнула війна між Московською та Литовською державами. Московські війська «многие грады, и власти, и села поплениша, и людей многих мечю и огневи предата и иных в плен поведоша». Серед потерпілих у 1500 р. міст згадується і Любеч [29, с. 195]. 28 березня 1503 р. за договором між Литвою та Московською державою Чернігів, Рильськ, Новгород-Сіверський, Любеч, Гомель, Почеп, Трубецьк, Радогощ, Брянськ, Мглин, Стародуб та Дроків відійшли до Москви, а Брагін та Речиця залишилися за Литвою [19, с.209-212]. У березні-квітні 1503 р. князі С. Стародубський, В. Шемячич, С. Бельський отримали у володіння Чернігів, Стародуб, Путивль, Рильськ, Новгород-Сіверський, Гомель, Любеч, Почеп та інші міста «с волостями» [24, с. 399].

Десь до 1505 р. донька князя Василя Верейського Софія (1480 (?) – 1549 рр.) стала дружиною Ольбрихта Гаштольда – сина київського воєводи у 1471–1580 рр. Мартина Гаштольда. Відомо, що у 1505 та 1506 рр. великий литовський князь та король польський Олександр підтвердив за Софією Верейською та її чоловіком канцлером ВКЛ Ольбрихтом Гаштольдом право збирати податки з Любеча [6, с. 315–316]. Хоча це пожалування було суто формальним актом, адже Любечем ще володіла московська держава.

У 1507 р. спалахнула нова війна між Литвою та Московщиною. Цікаво, що на смоленському напрямку литовську армію очолював гетьман Ольбрихт Гаштольд. Влітку 1507 р. литовські війська випалили Чернігів та околиці Брянська [4, с. 49]. Наступного 1508 р. польське посольство у Москві зажадало повернення Любеча та інших земель. Вочевидь, Литва тоді ж відвоювала Любеч, оскільки 1508 р. «московський» князь Горенський», «взявши багато полонених та здобичі», випалив посади Любеча та Вітебська [22, с. 11]. У «перемирному листе» 1508 р. московського князя Василя та короля Сигізмунда I Любеч «з волостями» названий литовським, а Чернігів, Стародуб та Гомель – московськими [18, с. 125–128]. Цікаво, що з 1508 до 1537 р. (коли до Литви був повернутий Гомель [14, с. 168]), землі Любецького староства фактично знаходились в оточенні московських володінь, за виїмком невеличкої ділянки між Сожем та Дніпром, що й з'єднувала волость із ВКЛ. Любецька волость стала ледь не ексклавом – володінням однієї держави, зусібіч оточеної землями іншої. У свою чергу, із втратою Любеча Московське князівство фактично втратило й контроль над Дніпром, лише незначна ділянка кордону, затиснута з півдня Любецькими, а з півночі – Чечерськими землями ВКЛ, виходила до річки [31, с. 105, 153].

Московська держава не залишала спроб повернути втрачене, порубіжні конфлікти тривали й у «перемирні» роки. Після повернення Любеча до Литви під московським володарюванням залишився Гомей. Як зазначав В. Темушев, гомейська границя фактично оточувала з трьох сторін значну частину Любецької волості – огинаючи волость широкою дугою: від р. Сухий Вир на північ через притоки Сожа Немильню та Терюху до р.Уть, а біля самого устя Сожу кордон доходив до Дніпра. Фактично, Московська держава втратила вихід до Дніпра (цілком можливо, що вона таки контролювала незначну ділянку біля устя Сожа) [32, с. 56].

Хоча у 1505 та 1506 рр. великий литовський князь й затвердив за Софією Верейською та Ольбрихтом Гаштольдом право збирати податки з Любеча, у 1508 р. відвойованою волостью ще опікувався київський воєвода Єжи Монтовтович (Монивидович) [34, с. 88; 21, с. 244]. А от за даними дослідниці Києва Н. Білоус, Юрій (Єжи) Монтовтович був воєводою недовго – від 11 березня до 11 липня 1507 р., коли помер [2, с. 278]. Після смерті Монтовтовича київськими воєводами були Юрій Олександрович Гольшанський (1508–1511 рр.; за іншими даними – 1507–1510 (†)), Юрій Миколайович Радзивіл (1511–1514 рр.) та Андрій Якубович Немирович (1514–1540 рр.) [2, с. 278; 36, с. 325]. Десь незабаром Любеч остаточно переходить до О.Гаштольда, хоча підтвердження цього датується лише 1516 р.

У 1516 р. Любеч був наданий О. Гаштольду у «вічність», незважаючи на те, що у 1512–1522 рр. тривала чергова литовсько-московська війна. У 1522 р. право збирати податки з Любеча Софією Верейською та О.Гаштольдом підтвердив Сигізмунд I [6, с. 315–316]. Цікаво, що 30 березня 1516 р. Сигізмунд I Старий направив лист-повідомлення О. Гаштольду (тоді

полоцькому воєводі), повідомляючи, що надав Івашку Немировичу (дід Андрія Немировича, до 1413 р. був на уряді полоцького старости) село Морморич у Мозирському повіті замість села Совичова (с. Савичі) Любецького повіту [3, с. 62].

Невідомо коли точно народився Ольбрихт Гаштольд, дослідники лише зазначають, що він ще дитиною втратив матір (рано втратив й батька), тому виховувався свояками. Біля 1492 р. став студентом Краківського університету. Адміністративна кар'єра: у 1501 р. – дворянин великого князя Олександра, 1503–1506 рр. – новгородський намісник, 1505–1509 рр. – підчаший ВКЛ, у 1508–1513 рр. – воєвода новгородський, у 1513–1519 – полоцький, 1519–1522 – троцький, з 1522 р. – воєвода віленський та канцлер ВКЛ, староста бельський (1513), мозирський (до 1514), городельський – до 1533. Військові заслуги: 1503 р. – очільник походу проти татар (розгромив неподалік р. Прип'яті союзне Москві татарське військо), 1505 р. – обороняв від татар Новогрудок, у 1507 р. командував обороною Смоленська від московської армії, у 1508 р. – очолював литовську армію у боях під Оршею, у 1518 р. розбив московських воєвод під Полоцьком. Ворогував з М. Радзивілом (доходило до збройного протистояння). Смерть Радзивіла (1521 р.) відкрила йому дорогу до зайняття вищих посад в державі. Під його керівництвом та наглядом створювався Литовський Статут 1529 р. У 1533 р. уступив значну частку своїх маєтків королеві Боні (Любеч до відданих маєтків не увійшов – І.К.) [26, с. 517].

За даними П. Клепатського, Ольбрихт Гаштольд володів Любечем у 1516–1542 рр. [12, с. 271]. У 1522 р. між Московською державою та Великим князівством Литовським було укладено перемир'я на п'ять років, за яким Київ, Черкаси, Житомир, Овруч і Любеч «з волостями» залишились за Литвою. Але Московське князівство не полишало спроб повернути регіон. У 1526–1527 рр. Москва зобов'язувалася не чіпати Любеча з волостями – «земель не воювати» [24, с. 746, 753–754]. Беззаперечно, не могли обійти терени Любецької волості й події Стародубської війни. Восени 1534 р. литовське військо на чолі з Немировичем йшло саме через Любецьку волость до Чернігова, де 11–12 вересня відбулася битва з московською армією [16, с. 45]. У 1535 р. московською армією був спалений Брагін, половина якого належала до Любецької волості [8, с. 78]. В липні 1536 р. московський воєвода князь Горенський здійснив із Стародуба похід на Любеч: «острог взяли и посад пожгли», були спалені навколишні села і захоплено чимало полонених. Кількість полонених була настільки значною, що це затруднило подальше просування: «под иные города не пошли» [16, с. 87–88].

У 1542 р. О. Гаштольд помер, нащадків у нього не залишилось (за даними білоруських дослідників, він помер 1539 р. [26, с. 517–518], але тоді постає питання, чому володарем Любеча став не його єдиний син Станіслав, а дружина; ймовірно, що у 1539 р. помер саме Станіслав Гаштольд), тому володаркою Любеча стала його дружина Софія Гаштольд-Верейська [12, с. 271].

Після смерті у 1549 р. Софії Гаштольд-Верейської Любеч знов перейшов до великого князя як виморочений маєток та незабаром став центром Любецького староства. Керували від імені князя Любечем київські воєводи. У 1544 – 1555 рр. уряд київського воєводи обіймав Семен (Фрідріх) Глібович Пронський (житомирський староста (1538–1539 рр.), брацлавський і вінницький староста (1540 – 1541 рр.), чернігівський державця (1549–1555 рр.) [36, с. 311].

Скориставшись нагодою московські війська захопили Любецький замок. Відомо, що у 1551 р. намісник київського воєводи у Любечі Матвій Кмит був захоплений у полон московсько-татарським військом та ув'язнений у Любецькій фортеці, де тоді ж і загинув. 1552 р. його родич та остерський староста Філон Семенович Кмит-Чернобильський відвоював Любеч у Московщини та спалив Чернігів. Проти нього виступила московська залога на чолі з князем Мишецьким, який потрапив у полон. Російські воєводи Стародуба здійснили похід через Любецьке староство на р. Снов, де під час битви Ф. Кмит був поранений [22, с. 7; 20, с. 141].

Новим намісником київського воєводи у Любечі став Іван Служка. Формально він був любецьким державцею впродовж 1551–1553 рр. (реально з 1552 р.) [12, с. 270–271]. 1552 р. Сигізмунд II Август у листі до канцлера Миколи Радзивіла наводив останні відомості з московського кордону, доставлені Іваном Служкою: «што ему дал знати наместник его любецкий, маючы ведомо з стороны Московского (царя) умысле его на панство наше» [1, с. 79–80]. З 1553 р. знов була запроваджена посада любецького старости й старостинський уряд перейшов до родини Кмитів [33, арк. 108 зв. – 109].

Піднесення Любецької волості та її військовослужбової спільноти у середині XVI ст. пов'язане із старостуванням П. Сапеги (роки життя: біля 1490–1580 рр.) – одного із найдіяльніших державців Любеча. Відомо, що Павло Сапега здобув освіту у Краківському університеті, був державцею брацлавським (1517–1547 рр.), маршалком господарським (1519–1557 рр.), воєводою підляшським (1556–1558 рр.) та новогрудським (з 1558 р.). Керував литовським військом у війні з Московщиною у 1534–1535 рр., та під час Лівонської війни у 1561 р. Між іншим, був одним із тих, хто працював над укладанням Люблінської унії, хоча сам акт угоди не підписав [5, с. 547].

Уряд любецького старости (державці) Павло Іванович Сапега, вочевидь, обійняв ще у 1550-х рр., можливо, десь водночас з київським воєводою у 1559 р. Хоча вперше в документах як любецький староста він згадувався лише у 1560 р. (польський історик В. Бобинський помилково відносить початок старостування П. Сапегі до 1565 р.) [1, с. 468–470; 37, с. 227]. Дружиною П. Сапеги була Олена (Олександра) Юрійвна Гольшанська (померла до 1557 р.), родичка київського воєводи Юрія Олександровича Гольшанського (1508–1511 рр.) та Івана (Януша) Юрійовича Дубровицького-Гольшанського, київського воєводи у 1542–1544 рр. [36, с. 323, 325].

Згідно Люблінської унії 1569 р., Київське воєводство, а відповідно і Любецька волость, відійшли до Польської корони. Не зважаючи на зміну територіальної приналежності, Павло Сапега займав уряд любецького старости до своєї смерті у 1580 р. Відбулася зміна й адміністративної системи, відповідно, Любеч стає центром староства. Як і раніше, Любецьке староство відігравало важливу стратегічну роль, якщо Київ називали «брамою нашого Панства», то брамою Київського воєводства залишався саме Любецький замок.

Висновки. Таким чином, роль управлінців та володарів Любецького замку безсумнівно накладала свою специфіку на розвиток міста. Починаючи від приєднання Любеча до ВКЛ місто стає центром військової організації краю, не змінюючи свого призначення навіть за часів приватноволодільницьких періодів. Із приєднанням Любеча до Речі Посполитої статус міста лише підвищується – місто стає центром окремого староства.

Список використаних джерел

1. Архив Юго-Западной России. – 1907. – Ч. VIII. – Т. V. – С. 79–80.
2. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування / Н. Білоус. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. – 360 с.
3. Блануца А. Земельні надання Сигізмунда I Старого на українські землі Великого князівства Литовського / А. Блануца // Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 8. – С. 60–72.
4. Волков В. Войны и войска Московского государства / В. Волков. – М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 576 с.
5. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. / [рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд) і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2.: Кадэцкі корпус – Яцкевіч.
6. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. Т.3. Дадатак. А-Я / [рэдкал.: Т.У. Бялова (гал. рэд) і інш.; маст. З.Э. Герасімовіч]. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2010. – 696 с.; іл.
7. Голубовский П.В. История Северной Земли до половины XIV столетия / П.В. Голубовский. – К.: Университетская типография И.И. Завадского, 1881. – 209 с.
8. Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – 312 с.

9. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / [редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.]. / М.С. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. IV. – 544 с.
10. Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине XVI в. / М.В. Довнар-Запольский. – К.: Типография Имп. университета Св. Владимира, тип. акц. общ-ва «Печатня изд. дела» Н.Т. Корчак-Новицкого, 1908. – 118 с.
11. Капустін К.М. Київська земля в середині XIII–XV ст. / К.М. Капустін // Археологія. – 2010. – № 3. – С. 47–54.
12. Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период / П.Г. Клепатский. – Одесса: Издательство «Техник», 1912. – XLIII с. + 599 с.
13. Кондратьев І.В. Любеч (матеріали до довідково-енциклопедичних видань) / І.В. Кондратьев // Сіверянський літопис. – 2008. – №2. – С.35–45.
14. Кром М.М. «Вдовствующее царство»: Политический кризис в России 30–40-х годов XVI века / М.М. Кром. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 888 с.
15. Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.: 2-е изд., испр. и доп. / М.М. Кром. – М.: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010. – 320 с. + илл.
16. Кром М.М. Стародубская война (1534–1537). Из истории русско-литовских отношений / М.М. Кром. – М.: «Рубежи XXI», 2008. – 147 с.
17. Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права / Ф.И. Леонтович // Журнал министерства народного просвещения. – 1893. – Декабрь. – Часть ССХС. – СПб.: Типография В.С. Балашева и Ко, 1893. – С. 69–326.
18. Литовская метрика (1499–1514). Книга записей 8 / [подг. к печати Я. Балицлис; Р. Фирковичус; Д. Антавичус; Ин-т истории Литвы]. – Вильнюс: Mokslo ir encirlopleidiju leidybos institutas, 1995. – 710 с.
19. Литовская метрика (1528–1547). Шестая книга судебных дел (копия конца XVI в.). – Т.СXLIX. / [отв. ред. С. Лазутка; Тексты подготовил И. Валиконите, С. Лазутка; Вильнюс. ун-т]. – Вильнюс: Изд-во Вильнюсского университета, 1995. – 338 с.; ил.
20. Литовская метрика (1553–1567). Книга 564. Книга публичных дел 7 / Подг. к печати Я.Балицлис; Ин-т истории Литвы. – Вильнюс: Mokslo ir encirlopleidyrla, 1996. – 207 с.
21. Любавский М.К. Областное деление и местное самоуправление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута / М.К. Любавский // Чтения в Обществе истории и древностей Российских. – 1892. – Кн. 3–4 (162–163). – Отд. IV. – С. 1–62; 63–296.
22. Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. Родина преподобного Антония Печерского / Г.А. Милорадович. – М.: Университетская типография («Катков и К⁰»), 1871. – 156 с.
23. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1950. – 576 с.
24. Памятники дипломатических сношений Московского государства с польско-литовским государством (1487–1533): изд.2-е. / [под ред. Г.О. Карпова].– СПб.: Императорское Русское историческое общество, 1882. – 870 с.
25. Панашенко В.В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст. / В.В. Панашенко // Феодалізм на Україні: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1990. – С.114–132.
26. Позднякоў В. Гаштольд Альбрэхт / В. Позднякоў // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / [рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд) і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1.: Абаленскі – Кадэнцыя. – С. 517.
27. Русина О. Адміністративно-територіальний устрій давньої Чернігівщини на початку литовського володарювання / О. Русина // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. / [за ред. С.А. Леп'явка, В.М. Бойка]. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 18–25.

28. Русина О. Из спостережень над «Реєстром Чернігівських границь» з 20-х рр. XVI ст. / О. Русина // Записки Наукового товариства ім.Т.Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Т. ССХХV. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1993. – С.293-306.
29. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського / О.Русина. – К.: НАНУ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Інститут історії України, 1998. – 244 с.
30. Сытый Ю.Н. Материальная культура Любечского замка времен Великого княжества Литовского / Ю.Н. Сытый // Русское наследие в странах Восточной и Центральной Европы : Материалы межгосударственной научной конференции 5–8 июля 2010 года (г. Брянск), приуроченной к 600-летию битвы при Грюнвальде / Фонд «Русский мир»; Брянский государственный университет им. акад. И.Г. Петровского. – Брянск: РИО Брянского гос. ун-та, 2010. – С. 350–356.
31. Темушев В.Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе / В.Н. Темушев. – М.: Квадрига, 2009. – 192 с.+карты
32. Темушев В.Н. Формирование территории Гомейской волости в составе Великого княжества Литовского (до конца XV в.) / В.Н. Темушев // Памяць стагоддзяў на карце Айчыны : зборнік навуковых прац у гонар 70-годдзя Міхаіла Фёдаравіча Спірыдонава / Нацыянальная акадэмія навук, Інстытут гісторыі. – Мінск: Беларускае навук, 2007. – С. 16–73.
33. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, КМФ.–36, оп. 1, спр. 207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615–1616, 1618–1619 рр.), 139 арк.
34. Яблоновский А. Левобережная Украина в XV–XVII ст. Очерк колонизации / А.Яблоновский // Киевская старина. – 1896. – № LIII. – Апрель. – С.85–101.
35. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.
36. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н.М. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1993. – 416 с.
37. Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej / W. Bobiński. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2000. – 599 s.
38. Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Zrodla dziejowe. – T. XXII / A. Jablonowski. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1897. – 668 s.
39. Kuczyński S.M. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. – Warszawa: Drukiem Zakładów Graficznych “Biblioteka Polska” w Bydgoszczy, 1936. – 412 s.

References

1. Arkhyv Yuho-Zapadnoy Rossyy. – 1907. – Т.VIII. – Т. V. – S.79–80.
2. Bilous N. Kyiv naprykintsi XV – u pershiy polovyni XVII st. Mis'ka vlada I samovryaduvannya / N. Bilous. – К.: Vydavnychyy dim “Kyievo-Mohylyanska Akademiya”, 2008. – 360 s.
3. Blanutsa A. Zemel'ni nadannya Syhizmunda I Staroho na ukrayins'ki zemli Velykoho knyazivstva Lytovs'koho / A. Blanutsa // Ukrayina v Tsentral'no-Skhidniy Yevropi: Zb. nauk. pr. – К.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2008. – Vyp. 8. – S. 60–72. s. 62
4. Volkov V. Voynu y voyska Moskovskoho hosudarstva / V.Volkov. – М.: Yzd-vo Eksmo, Yzd-vo Alhorytm, 2004. – 576 s.
5. Vyalikae knyastva Litovskae: Entsuklapeduya. U 2 t. / [redkal. Н. Р. Pashkov (hal. red) i insh.]. – Minsk: BelEn, 2007. – 792 s.; il. – Т.2.: Kadetski korpus - Yatskevich.

6. Vyalikae knyastva Litovskae: Entsuklapeduya. T.3. Dadatak. A-Ya / [redkal.: T.U. Byalova (hal. red) i insh.; mast. Z.E.Herasimovich]. – Minsk: Belarus. Entsukl. imya P. Brouki, 2010. – 696 s.; il.
7. Holubovskyy P.V. Ystoryya Severskoy Zemly do polovyny XIV stoletyya / P.V. Holubovskyy. – K.: Unyversytet-skaya typohrafiya Y.Y. Zavadskoho, 1881. – 209 s.
8. Horoda, mestechky y zamky Velykoho knyazhestva Lytovskoho: Entsyklopeduya. – Mynsk: Belaruskaya Entsuklapeduya imya Petrusya Broyki, 2009. – 312 s.
9. Hrushevskyy M.S. Istoriya Ukrayiny-Rusy: v 11 t., 12 kn. / [redkol.: P.S. Sokhan (holova) ta in.]. / M.S. Hrushevskyy. – K.: Naukova dumka, 1993. – T. IV. – 544 s.
10. Dovnar-Zapolskyy M.V. Ukraynnskye starostva v pervoy polovynе XVI v. / M.V. Dovnar-Zapolskyy. – K.: Typohrafiya Ymp. unyversyteta Sv. Vladymyra, typ. akts. obshch-va “Pechatnya yzd. dela” N.T.Korchak-Novytskoho, 1908. – 118 s.
11. Kapustin K.M. Kyyivs'ka zemlya v seredyni XIII–XV st. / K.M. Kapustin // Arkheolohiya. – 2010. – № 3. – S. 47–54.
12. Klepatskyy P.H. Ocherky po ystoryi Kyevskey zemly. T.1. Lytovskyy peryod / P.H. Klepatskyy. – Odessa: Yzdatelstvo “Tekhnyk”, 1912. – XLIII s. + 599 s.
13. Kondrat'yev I.V. Lyubech (materialy do dovidkovo-entsyklopedychnykh vydan) / I.V. Kondrat'yev // Siveryanskyy litopys. – 2008. – № 2. – S. 35–45.
14. Krom M.M. “Vdovstvuyushchee tsarstvo”: Polytycheskyy kryzys v Rossyy 30–40-kh hodov XVI veka / M.M. Krom. – M.: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2010. – 888 s.
15. Krom M.M. Mez h Rus'yu y Lytvoy. Pohranychnye zemly v systeme russko-lytovskykh otnoshenyy kontsa XV – pervoy treti XVI v.: 2-e yzd., yspr. y dop. / M.M. Krom. – M.: Kvadryha; Obedynennaya redaktsuya MVD Rossyy, 2010. – 320 s. + yll.
16. Krom M.M. Starodubskaya voyna (1534–1537). Yz ystory russko-lytovskykh otnoshenyy / M.M. Krom. – M.: “Rubezhy XXI”, 2008. – 147 s.
17. Leontovych F.Y. Ocherky ystoryi lytovsko-russkoho prava / F.Y. Leontovych // Zhurnal mynysterstva narodnoho prosvyashchenyya. – 1893. – Dekabr'. – Chast' CCXC. – SPb.: Typohrafiya V.S.Balashcheva y Ko, 1893. – C.69-326.
18. Lytovskaya metryka (1499–1514). Knyha zapysey 8 / [podh. k pechaty Ya. Balytslys; R. Fyrkovychus; D. Antavychus; Yn-t ystoryi Lytvu]. – Vyl'nyus: Mokslo ir encirlopleidiju leidybos institutas, 1995. – 710 c.
19. Lytovskaya metryka (1528-1547). Shestaya knyha sudebnykh del (kopyya kontsa XVI v.). – T.CXLIX. / Otv. red. S.Lazutka; Tekstu podhotovyl Y.Valykonyte, S.Lazutka; Vyl'nyus. un-t. – Vyl'nyus: Yzd-vo Vyl'nyusskoho unyversyteta, 1995. – 338 s.; yl.
20. Lytovskaya metryka (1553–1567). Knyha 564. Knyha pablychnykh del 7 / [podh. k pechaty Ya.Balytslys; Yn-t ystoryi Lytvu]. – Vyl'nyus: Mokslo ir encirlopleidyrly, 1996. – 207 s.
21. Lyubavskyy M.K. Oblastnoe delenyе y mestnoe samoupravlenye Lytovsko-russkoho hosudarstva ko vremeny yzdanyya Pervoho Lytovskoho Statuta / M.K. Lyubavskyy // Chtenyya v Obshchestve ystoryi y drevnostey Rossyyskykh. – 1892. – Kn. 3–4 (162–163). – Otd. IV. – S. 1–62; 63–296.
22. Myloradovych H.A. Lyubech Chernyhovskoy hubernyy Horodnytskoho uezda. Rodyna prepodobnoho Antonyya Pecherskoho / H.A. Myloradovych. – M.: Unyversytet-skaya typohrafiya (“Katkov y Ko”), 1871. – 156 s.
23. Novhorodskaya pervaya letopys' starsheho y mladsheho yzvodov. – M.; L.: Yzdatel'stvo Akademyy Nauk SSSR, 1950. – 576 s.
24. Pamyatnyky dyplomatycheskykh snoshenyy Moskovskoho hosudarstva s pol'sko-lytovskym hosudarstvom (1487–1533): yzd.2-e. / [pod red. H.O. Karpova].– SPB.: Ymperatorskoe Russkoe ystorycheskoe obshchestvo, 1882. – 870 s.
25. Panashenko V.V. Ahresiya Krymskoho khanstva i sultanskoyi Turechchyny na Ukrayinu v kintsi XV – pershiy polovyny XVI st. / V.V. Panashenko // Feodalizm na Ukrayini: Zbirnyk naukovykh prats'. – K.: Naukova dumka, 1990. – S. 114–132.

26. Pozdnyakoŭ V. Hashtold Albrekht / V. Pozdnyakov // Vyalikae knyastva Litovskae: Entsuklapeduya. U 2(3) t. / [redkal. H.P. Pashkov (hal. red) i insh.]. – Minsk: BelEn, 2007. – 688 s.; il. – T.1.: Abalenski – Kadentsuya. – S. 517.
27. Rusyna O. Administratyvno-terytorial'nyy ustriy davn'oyi Chernihivshchyny na pochatku lytovs'koho volodaryuvannya / O.Rusyna // Istoriya administratyvno-terytorial'noho ustroyu Chernihovo-Sivershchyny: Materialy nauk.-prakt. konf. / [za red. S.A. Lep'yavka, V.M. Boyka]. – Nizhyn: TOV “Vydavnytstvo “Aspekt-Polihraf”, 2007. – S.18–25.
28. Rusyna O. Iz sposterezhen' nad “Reyestrom Chernihivskykh hranys” z 20-kh rr. XVI st. / O. Rusyna // Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka. Pratsi istoryko-filosofs'koyi sektsiyi. – T. CCXXV. – Lviv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, 1993. – S. 293–306.
29. Rusyna O. Siverska zemlya u skladi Velykoho knyazivstva Lytovs'koho / O. Rusyna. – K.: NANU, Instytut ukrayins'koyi arkhieohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho, Instytut istoriyi Ukrayiny, 1998. – 244 s.
30. Sytuy Yu.N. Materyal'naya kul'tura Lyubechskoho zamka vremen Velykoho knyazhestva Lytovskoho / Yu.N. Sytuy // Russkoe nasledye v stranakh Vostochnoy y Tsentral'noy Evropu: Materyalu mezhhosudarstvennoy nauchnoy konferentsyy 5-8 yyulya 2010 hoda (h. Bryansk), pryurochennoy k 600-letyuu bytvu pry Hryunval'de / Fond “Russkyy myr”; Bryanskyy hosudarstvennuy unyversytet ym. akad. Y.H. Petrovskoho. – Bryansk: RYO Bryanskoho hos. un-ta, 2010. – S.350-356.
31. Temushev V.N. Homel'skaya zemlya v kontse XV – pervoy poloviny XVI v. Terytoryal'nye transformatsyy v pohranychnom rehyone / V.N. Temushev. – M.: Kvadryha, 2009. – 192 s.+kartu
32. Temushev V.N. Formyrovanye terytoryy Homeyskoy volosty v sostave Velykoho knyazhestva Lytovskoho (do kontsa XV v.) / V.N. Temushev // Pamyats' stahoddzyay na kartse Aychunu: zbornik navukovukh prats u honar 70-hoddzya Mikhaila Fedaravicha Spirudonava / Natsuyanalnaya akademiya navuk, Instytut historyi. – Minsk: Belaruskaya navuka, 2007. – S. 16–73.
33. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m.Kyyevi, KMF.–36, Op. 1, Spr. 207, Volyns'ka metryka. Knyha RM 21 (1613, 1615–1616, 1618–1619 rr.), 139 ark.
34. Yablonovskyy A. Levoberezhnaya Ukrayna v XV–XVII st. Ocherk kolonyzatsyy / A. Yablonovskyy // Kyevskaya staryna. – 1896. – № LIII. – April. – S. 85–101.
35. Yakovenko N. Narys istoriyi Ukrayiny z naydavnishykh chasiv do kintsya XVIII stolittya / N. Yakovenko. – K.: Heneza, 1997. – 312 s.
36. Yakovenko N.M. Ukrayinska shlyakhta z kintsya XIV do seredyny XVII st. (Volyn i Tsentralna Ukrayina) / N.M. Yakovenko. – K.: Naukova dumka, 1993. – 416 s.
37. Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa I stosunków własności ziemskiej / W. Bobiński. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2000. – 599 s.
38. Jablonowski A. Polska XVI wieky pod wzylem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow–Braclaw). Dlas III / Zrodla dziejowe. – T. XXII / A. Jablonowski. – Warszawa: Skład glówny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1897. – 668 s.
39. Kuczyński S.M. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. – Warszawa: Drukiem Zakładów Graficznych “Biblioteka Polska” w Bydgoszczy, 1936. – 412 s.